

РОЗДІЛ VIII. ОСОБЛИВОСТІ РОБОТИ НАД ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНИМ ЗАВДАННЯМ З КУРСУ «ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ» (В.В. Горбунова)

8.1. БАЗОВІ МЕТОДИКИ ДО КУРСУ «ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ»

ПРОЦЕДУРА ПЛАНУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЕКСПЕРИМЕНТІВ ЗА Д. КЕМПБЕЛЛОМ

Повна назва та автор	Вихідне джерело	Джерела з описом та прикладами застосування
Процедура планування психологічних експериментів за Д. Кемпбеллом	Кемпбелл Д. Эксперименты и квазиэксперименты // Кемпбелл Д. Модели экспериментов в социальной психологии и прикладных исследованиях. – СПб: «Социально-психологический центр», 1996. – С. 34-191.	Горбунова В.В. Стратегії та плани експериментального дослідження // Горбунова В.В. Експериментальна психологія в схемах і таблицях. — К.: Професіонал, 2007. – С. 105-129. Дружинин В.Н. Экспериментальные планы. Дозэкспериментальные и квазиэкспериментальные планы // Дружинин В.Н. Экспериментальная психология. – СПб.: Питер, 2001. – С. 112-139. Корнилова Т.В. Класификация экспериментальных планов // Корнилова Т.В. Экспериментальная психология: Теория и методы: учебник для вузов. – М.: Аспект Пресс, 2002. – С. 192-214.

Теоретичні засади та історія виникнення

Вперше експеримент як метод психологічного дослідження був обґрунтований В. Вундтом. З моменту заснування психологічної лабораторії (1879 р.), а згодом інституту (1885 р.), В. Вундт обстоював експеримент як допоміжний і контрольний метод, який є незамінним для дослідження фізіологічних проявів: «Ми не можемо експериментувати над самою душею, а лише над її зовнішніми проявами».

Класичним експериментом вважається спеціально організована діяльність вченого з перевірки наукових гіпотез причинно-наслідкового (каузального) характеру. Так, якщо необхідно встановити, чи залежить агресивність у поведінці підлітків від змісту телевізійних програм, які вони дивляться, то найкоротшим шляхом буде експеримент. Цей метод слід відрізнити від тестування, спостереження, кореляційного, біографічного та інших емпіричних методів. Основними ознаками експерименту є цілеспрямований вплив (дослідник пропонує підліткам для перегляду передачі визначеного змісту, наприклад, з наявністю або відсутністю агресивних проявів у поведінці героїв), контроль впливу (дослідник слідкує, щоб інші фактори не вплинули на поведінку підлітків) та реєстрація його результатів (дослідник за допомогою спостереження вивчає наслідки своїх впливів). У структурі кожного експерименту виділяють залежну змінну (явище, яке піддається експериментальному впливу і є власне предметом дослідження) та незалежну змінну (експериментальний вплив).

Найскладнішим етапом у підготовці експерименту є контроль сторонніх чинників. Наприклад, як досліднику врахувати той факт, що хоча підлітки й дивитимуться «мирні» телефільми в лабораторії, вдома їх чекатимуть улюблені бойовики? З метою контролю таких факторів і було розроблено ряд процедур планування експерименту. Перші способи формального планування були використані ще у психофізиці, зокрема Г. Фехнер з метою дослідження інтенсивності відчуттів застосовував стратегію рандомізації (випадкового чергування стимулів різної сили). В лабораторії В. Вундта були розроблені такі способи планування як стандартизація експериментальних умов для різних учасників та обов'язкове порівняння реакцій досліджуваних у ситуаціях впливу і його відсутності.

Однією з найвідоміших процедур планування психологічних експериментів є схема, запропонована Д. Кемпбеллом. Дослідник, відомий переважно у сферах соціальної, етнічної та педагогічної психології, викладав у провідних світових університетах (Гарвард, Йель, Оксфорд), був президентом Американської Психологічної асоціації, відзначений рядом наукових премій.

Г.М. Андрєєва зазначає, що Д. Кемпбел належить до тих вчених, які «досліджуючи розмірковують», а «розмірковуючи досліджують». Тому дослідника і засмучує той факт, що значна частина експериментів «планується недбало, а то й взагалі не планується», в зв'язку з чим отримуються та оприлюднюються недостовірні (невалідні) результати. З метою подолання таких ризиків у практиці психологічного експерименту Д. Кемпбелл розробив стандартизовану процедуру планування психологічних експериментів.

Сфера застосування

Психологічний експеримент широко використовуються в усіх галузях психології. За його допомогою дослідники встановлюють причини виникнення психологічних феноменів; формують та розвивають особистісні властивості, стимулюють поведінкові та емоційні реакції, здійснюють психологічне моделювання реальності з метою прогнозу того чи іншого явища.

Експерименти в загальній психології широко використовуються для вивчення пізнавальної та емоційно-вольової сфери, поведінкових реакцій. У віковій – зосереджені на аналізі розвитку людини: закономірностей перебігу психічних процесів та функцій, особливостей фізичного, когнітивного, емоційного, мовного та психосоціального розвитку на різних вікових етапах. Метою соціально-психологічних експериментів є аналіз і прогноз поведінки та особливостей сприймання в певних соціальних умовах. У клінічній психології (психотерапії, консультуванні, патопсихології) експеримент використовується переважно як додатковий метод, мета якого – визначення ефективності того або іншого терапевтичного засобу, а також дослідження механізмів утворення патологічних симптомів. Експерименти в сфері організаційної психології та психології праці спрямовані на підвищення прибутковості діяльності організацій, вони проводяться з метою аналізу споживчого попиту, ефективності рекламних акцій, умов праці, психологічного клімату, професійної мотивації, пошуку оптимальних способів управління.

Експериментальний план – це тактика дослідження, втілена у конкретній системі операцій планування експерименту. Д. Кемпбелл стверджує, що провести валідний експеримент без детального планування просто неможливо. Не має значення, у якій галузі або над якою проблемою працює дослідник. Можна вивчати вплив домашніх тваринок на рівень шкільної тривожності першокласників або шукати каузальний зв'язок між інтенсивністю тютюнопаління та інтелектуальною активністю менеджерів, – в кожному разі необхідно наперед визначитися зі специфікою експериментального впливу, кількістю задіяних груп, способом відбору учасників експерименту. Іншими словами – спланувати експеримент.

Процедури планування є обов'язковими для кожного психологічного експерименту. По-перше, вони виконують прогностичну функцію, даючи можливість досліднику передбачити можливі труднощі та спрогнозувати результат. Не менш важливою є функція контролю та самоконтролю, коли і дослідник, і науковий керівник, і вчена громада мають можливість слідкувати за ходом дослідницької думки, контролювати можливі загрози валідності експерименту. Третя функція – реконструктивна – якщо процедура планування експерименту зрозуміла і відкрита, кожен дослідник може провести повторний експеримент за тією ж схемою і перевірити, уточнити або й доповнити результати.

Опис процедури

Процедура планування експериментів Д. Кемпбела дає можливість відповідей на питання про кількість незалежних змінних (різних експериментальних впливів) та рівнів їх появу (варіацій одного впливу), про часову послідовність впливів, чергування вплив-вимір, про кількість експериментальних груп та процедури забезпечення їх еквівалентності.

З метою стандартизації та унаочнення процесу експериментального планування Д. Кемпбел пропонує користуватися умовними символічними позначеннями (таблиця 1.).

Таблиця 1.

Умовні позначення, що використовуються для демонстрації різних характеристик експериментальних планів

Символ	Характеристика
X	Експериментальний вплив (незалежна змінна)
X₁, X₂	Варіанти прояву експериментального впливу (незалежної змінної)
X_a, X_b	Різні незалежні змінні (для факторних експериментів)
X_{a1}, X_{a2}	Варіанти прояву однієї з незалежних змінних у факторному експерименті
X₀	Відсутність експериментального впливу як одного з рівнів прояву незалежної змінної (для експериментів з часовими серіями)
O	Вимір експериментального ефекту (спостереження, тестування тощо)
R	Випадковий розподіл досліджуваних у експериментальні групи (рандомізація)

Особливості застосування

Для того, щоб дослідники мали системне уявлення про планування психологічних експериментів, Д. Кемпбелл пропонує класифікацію експериментальних планів, основним критерієм якої є валідність (достовірність, правильність, фактологічність) наукового висновку. Вчений поділяє основні плани на *плани істинних експериментів* (справжніх, валідних, найкращих у плануванні), *квазіекспериментів* (тих, які потребують додаткової уваги дослідника, в силу обмеженості можливостей контролю) та *доекспериментальні плани* (невалідні, помилкові). Останні є радше помилкою, ніж правилом у дослідницькій роботі, однак, як із прикрістю зазначає дослідник «в них все ще вкладаються кошти і на їх основі робляться висновки про причинно-наслідкові зв'язки». Д. Кемпбел вважає, що знайомство дослідників із цими планами та їх недоліками є необхідним для усвідомлення ризиків та попередження використання (Таблиця 2.)

Таблиця 2.

Доекспериментальні плани (використання яких веде до невалідних висновків)

План	Ризики	Приклад
X O Дослідження окремого випадку	Відсутня контрольна група, що унеможлиблює висновок про те, що зміни викликані саме експериментальним впливом.	В одній із академічних груп першого курсу використовується новий метод викладання психології. Висновок про ефективність методу робиться на основі аналізу результатів екзамену.
O X O План з попереднім і підсумковим виміром на одній групі	Відсутня контрольна група, що унеможлиблює висновок про те, що зміни викликані саме експериментальним впливом.	Досліджується ставлення молоді до подій студентського повстання під Крутами. Учасникам демонструють документальний фільм на цю тему. Висновок робиться на основі зіставлення результатів опитування до- та після перегляду фільму.
X O O План порівняння статистичних	Результати експерименту зіставляються з даними нееквівалентної контрольної групи, що унеможлиблює висновок про те, що зміни викликані саме експериментальним впливом.	В одному із класів школи всі учні пройшли курс швидкісного читання, тоді як учні другого класу такого курсу не проходили. Висновок про ефективність проходження курсу робиться на основі співставлення

План	Ризики	Приклад
груп		результатів обох груп.

Найменшу кількість загроз валідності містять плани істинних експериментів. Вони вважаються взірцем планування і Д. Кемпбел рекомендує в першу чергу звертатися саме до них (Таблиця 3.). Найкращим у плануванні вважається план Соломона (від імені Соломона Аша, який вперше застосував такий план у дослідженнях конформізму)

Таблиця 3.

Плани істинних експериментів

План	Опис	Приклад
<p>R X O R O</p> <p>План з контрольною групою і виміром після впливу</p>	<i>Зіставляються результати рандомізованих експериментальної і контрольної груп після впливу.</i>	Учні одного із класів загальноосвітньої школи були випадковим чином поділені на дві групи. Учні однієї з груп залучалися до догляду за тваринками зі шкільного куточку живої природи; інші – ні. Висновок про вплив спілкування із тваринами на розвиток емоційної сфери школярів робиться на основі співставлення результатів обох груп.
<p>R O X O R O O</p> <p>План для двох рандомізованих груп з попереднім і підсумковим вимірами</p>	<i>Зіставляються результати рандомізованих експериментальної і контрольної груп до і після впливу.</i>	Учні одного із класів загальноосвітньої школи були випадковим чином поділені на дві групи для вивчення англійської мови. В одній із груп використовувався метод подвійного оцінювання (кожна оцінка подвоюється, замість «11» ставиться «11», «11»). Експеримент тривав протягом навчальної чверті. Висновок про ефективність нового методу оцінювання робиться на основі співставлення результатів обох груп до та після впливу.
<p>R O X O R O O R X O R O</p> <p>План Соломона</p>	<i>Зіставляються результати 4-х еквівалентних груп (поєднання перших двох планів)</i>	Вихованців підготовчих груп одного з міських НВЗ випадковим чином поділили на чотири групи. Дітям було запропоновано малювати на вільну тему, при цьому дітей двох груп заохочували, відмічали стиль малювання та загальну старанність. Висновок про вплив вербального заохочення на продуктивність образотворчої діяльності дітей робиться на основі зіставлення результатів усіх чотирьох груп після впливу. Порівняння також здійснюється із даними доекспериментального вивчення малюнків дітей двох груп (з присутністю та відсутністю процедур вербального заохочення).

Вчений зауважує, що, описуючи плани істинних експериментів, він використовує символіку, в якій група, де здійснюється експериментальний вплив (X) порівнюється з групою, де такий вплив відсутній. Однак порівняння груп із різними варіантами експериментального впливу (X₁, X₂) також відповідають означеним планам. Наприклад, якщо в першому з описаних експериментів порівнювалися би групи дітей, які доглядали за тваринами у школі (X₁) та дома (X₂) план би мав такий вигляд:

R X₁ O

R X₂ O

А якби до порівняння додалася група дітей, які взагалі не доглядали за тваринами план виглядав би так:

R X₁ O

R X₂ O

R O

Квазіекспериментальні плани Д. Кемпбел називає «компромісом між реальністю і методологією». Їх використання дослідник вважає виправданим у випадках природного експерименту, коли не має змоги звернутися до істинних планів (відсутні можливості рандомізації або задіяння контрольної групи взагалі неможливе). В таких ситуаціях, розуміючи можливості впливу сторонніх факторів та використовуючи додаткові процедури контролю, можна звертатись до відносно недосконалих, квазіекспериментальних планів. У таблиці 4. наведені найпопулярніші квазіекспериментальні плани.

Таблиця 4.

Квазіекспериментальні плани

План	Опис	Приклад
OOO X OOO План часових серій	Зіставляються результати багаторазових вимірів на одній групі до та після експериментального впливу	В одній із загальноосвітніх шкіл було впроваджено класичну антиютюнову кампанію: дітям читалися лекції про наслідки паління, демонструвалися легені курців, використовувалися особисті бесіди. Виміри кількості підлітків, що палять здійснювалися за 3, 2 та за 1 місяць до початку програми і через місяць, 2 та 3 місяці після її завершення.
X ₁ O X ₀ O X ₁ O X ₀ O План із множинною серією вимірів	Порівнюються результати кількох серій вплив-вимір. Можливе пряме, обернене чи випадкове чергування варіантів експериментального впливу.	Вивчався вплив класичної музики на продуктивність праці. Група працівників великого промислового підприємства працювала в різних режимах з музичним супроводом (різні класичні твори) та без нього через день протягом ста днів. Порівнювалася продуктивність праці учасників експерименту кожного дня.
O X O O O План з нееквівалентною контрольною групою	Зіставляються результати нееквівалентних груп до та після впливу.	В експерименті взяли участь дві бригади працівників заводу. Після цього для однієї з груп ввели погодинну оплату, інша ж працювала за старою ставочною схемою. Порівнювалася продуктивність праці учасників обох груп до та після експериментального впливу.
(R) X O (R) O План ex-post-facto	План, в якому дослідник не має можливості керувати незалежною змінною, а лише відбирає і порівнює результати умовно рандомізованих груп.	В експерименті взяли участь жінки, які звернулися у центр реабілітації зі скаргами на домашнє насилля. В якості контрольної групи було випадковим чином обрано жінок, які ніколи не піддавалися жорстокому поводженню у сім'ї. Учасниці обох груп відповідали на серію опитувальників стосовно свого емоційного стану, реакції на можливе зґвалтування, ставлення до чоловіків тощо.

Використовуючи квазіекспериментальні плани, дослідники мають вживати усіх можливих заходів для контролю сторонніх чинників. У кожному конкретному випадку ці заходи відрізнятимуться, оскільки залежатимуть від конкретної експериментальної ситуації, специфіки вибірки, а також можливостей дослідника. Наприклад, в експерименті із варіюванням способу оплати (план з нееквівалентною контрольною групою) на продуктивність праці може вплинути не стільки погодинна оплата, скільки кваліфікація працівників. З метою подолання ризиків для валідності експерименту цей чинник має бути проконтрольовано в ході формування експериментальних груп.

ПЛАНУВАННЯ СПОСТЕРЕЖЕННЯ ЗА СХЕМОЮ Т.В. КОРНІЛОВОЇ

Повна назва та автор	Вихідне джерело	Джерела з описом та прикладами застосування
Планування спостереження за схемою Т.В. Корнілової	Корнілова Т.В. Метод наблюдения // Корнілова Т.В. Экспериментальная психология: Теория и методы: учебник для вузов. – М.: Аспект Пресс, 2002. – С. 58-85.	Горбунова В.В. Спостереження як метод психологічного дослідження дослідження // Горбунова В.В. Экспериментальная психология в схемах і таблицях. — К.: Професіонал, 2007. – С. 59-61. Миллер С. Методы наблюдения / Миллер С. Психология развития: методы исследования. – СПб.: Питер, 2002. – С. 97-109. Роговин М.С. Метод наблюдения и деятельность наблюдателя // Вопросы философии. – 1988. – №7. – С. 93-104.

Теоретичні засади та історія виникнення

Історично спостереження є найдавнішим методом вивчення психічних (душевних) проявів. Ще античні філософи вважали його важливим шляхом пізнання. Першу спробу наукового спостереження історики приписують німецькому лікарю Д. Тідеману, який у своїй книзі «Спостереження за розвитком душевних здібностей дитини» (1787) детально описав результати спостереження за розвитком свого сина. Заслуговує на увагу той факт, що вчений використав детальну систему параметрів. Його цікавили сенсорика, рухова активність, афективні реакції, артикуляція звуків тощо. Відомі своєю ґрунтовністю та системністю спостереження Ч. Дарвіна «Біографічний нарис однієї дитини», А. Кусмауля «Дослідження душевного життя новонародженого», В. Прейера «Душа дитини».

Усі згадані роботи належать до так званого «допсихологічного» періоду, до часу заснування першої психологічної експериментальної лабораторії В. Вундтом (1879 р.). З розвитком дослідницьких центрів до спостереження як наукового методу ставилося все більше вимог. Перш за все від дослідників вимагали максимальної об'єктивності, для чого вводилися спеціальні процедури (дзеркало Геззела, фотозйомка, відеозапис, текстові протоколи). Розширювався спектр явищ, за якими можна було вести спостереження, а отже, виникали потреби у фіксації об'єктів, описі вибірки, виділенні чітких параметрів реєстрації. З часом виникли стандартизовані процедури спостереження, адаптовані для вивчення поведінкових проявів у певних вікових періодах та різних видах діяльності (карта поведінки школярів Стотта, спостереження за особливостями соціальної взаємодії в ході спільної діяльності Р. Блейза, процедура фіксації невербальної поведінки П. Екмана)

Спроби повної стандартизації процедур спостереження є ефективними лише у випадках повторного дослідження, коли реєструються ті самі параметри, в тих самих умовах. У більшості ж випадків перед дослідником стоїть задача аналізу оригінальних проявів у ситуаціях, які частково або повністю відрізняються від тих, що мали місце раніше. Згадані обмеження щодо стандартизації компенсуються поетапним плануванням спостереження, коли на кожному з етапів психолог має вирішити певні дослідницькі задачі (від вибору об'єктів спостереження до якісного та кількісного аналізу отриманих даних). Детальний опис поетапної процедури планування спостереження наведено у роботах Т.В. Корнілової. Доктор психологічних наук, професор МГУ, відомий експериментатор та методолог, Т.В. Корнілова, вважає, що одна з центральних перешкод на шляху розвитку психологічної науки – відсутність логічних схем мислення у сучасних психологів, і, як наслідок, – асистемність дослідницьких процедур. Як викладачка Т.В. Корнілова розвиває системне теоретичне

мислення студентів шляхом алгоритмізації навчальних курсів; як дослідниця – розробляє та використовує максимально структуровані та конкретизовані процедури.

Сфера застосування

Спостереження є методом безпосереднього дослідження реальності, спрямованим на ідентифікацію, найменування, порівняння, опис та класифікацію явищ. Предмет психологічного спостереження – поведінка людини, її вербальні та невербальні прояви. Сфера застосування методу дуже широка. Навряд чи можна виокремити галузі психології або проблеми, в ході вивчення яких би не використовувалося спостереження у якості основного чи додаткового методу. Психологи спостерігають за психічним розвитком людини, її соціальною активністю, за поведінкою клієнтів у ході консультування, тренінгу, психотерапії, експертизи тощо.

Наведемо кілька прикладів класичних досліджень. Так, Л. Фестінгер використав включене вільне спостереження з метою аналізу реакцій людей на ситуацію когнітивного дисонансу. Дослідник разом із своїми колегами приєднався до релігійної групи, яка пропагувала ідею загибелі американців від страшної повені. Групу очолювала місіс Кітч, яка нібито особисто вступала у контакт з жителями планети Кларіон, які, власне, і повідомили їй про нещастя, що має статися 21 грудня 1950 року. Л. Фестінгера цікавило, як поведуться сектанти, коли потопу не станеться і їх переконання зруйнуються. Дані цього спостереження стали ілюстративним підтвердженням теорії когнітивного дисонансу. Більшість членів групи вирішили, що кінець світу відстрочено саме завдяки їх зусиллям і ще активніше взялися за пропагування своїх ідей.

Систематизоване спостереження за проявами агресії у дошкільників організували А. Бандура, Д. Росс та С. Росс. Дослідників цікавило, в який спосіб діти наслідуватимуть агресивну поведінку дорослих по відношенню до ляльки. Реєструвалися прояви фізичної агресії (побиття, кусання, щипання ляльки, підкидання її у повітря); вербальної агресії (вислови типу: «вдар її», «так їй і треба») та агресії спрямованої на інші предмети (спроба розбити дзеркало Геззела, ламання інших іграшок, аутоагресія тощо).

Спостереження за виникненням та особливостями перебігу гніву у дорослих людей здійснила Т. Дембо. Дослідниця ставила за мету цілісний опис реакцій людини у стані афекту, її цікавила не лише кульмінація (емоційний вибух), а й розвиток процесу, проміжні фази. В ході спостереження реєструвалися афективні експресивні реакції (плач, крик, тупотіння ногами, агресивні жести); власне афективні дії (ламання обладнання, кидання обладнанням в експериментатора, вибігання з лабораторії) та інші афективно забарвлені явища (саркастичні звернення до експериментатора, спроби відмовитись від виконання фруструючого завдання, вказування на беззмістовність завдання).

В двох останніх прикладах спостереження використовується як метод виміру експериментального ефекту. У дослідженні А. Бандури дітям попередньо демонстрували агресивну поведінку дорослих, а Т. Дембо створювала ситуацію фрустрації (неможливості виконання завдання) з метою провокації гніву. В обох випадках процедура є поетапною та систематичною з прогнозуванням можливих поведінкових проявів та їх детальним протоколюванням. Ці вимоги найчастіше висувають до спостереження. Не виключенням є і процедура планування спостереження описана Т.В. Корніловою.

Опис методики

Спостереження, як і будь-який вид дослідницької діяльності, вимагає детального планування. Необхідні дослідницькі кроки не можна ігнорувати. Без письмового оформлення плану роботи психолог ризикує забути про важливі деталі (від підготовки необхідних матеріалів до технічних засобів протоколювання).

Т.В. Корнілова пропонує послідовну процедуру планування спостереження, яка включає чотири обов'язкових етапи. Дослідниця зауважує, що необхідність поетапного планування в першу чергу – методична, а зміст кожного з етапів залежатиме від предмету та мети дослідницької роботи.

1. ЕТАП ПІДГОТОВКИ. Формулювання вихідних уявлень про об'єкт спостереження, ситуацію, досліджуваних.

2. ЕТАП РОЗРОБКИ ПРОГРАМИ СПОСТЕРЕЖЕННЯ. Вибір технік спостереження, (параметрів спостереження, системи кодування, способу реєстрації, часової тривалості, технічних засобів). Пілотажне спостереження з метою вибору швидкості реєстрації даних, позиції спостерігача, уточнення параметрів спостереження (репертуару поведінкових проявів).

3. ЕТАП ПРОВЕДЕННЯ СПОСТЕРЕЖЕННЯ. Процес отримання емпіричного матеріалу. Протоколювання даних.

4. ЕТАП ОБРОБКИ І ІНТЕРПРЕТАЦІЇ РЕЗУЛЬТАТІВ. На цьому етапі здійснюється якісний та кількісний аналіз результатів, їх узагальнення, розробляються різноманітні пояснювальні схеми, типології та класифікації, інтерпретуються отримані результати.

Особливості застосування

Припустимо, що перед нами стоїть задача дослідити зміни в уважності студентів протягом навчального дня і виявити періоди найбільшої інтелектуальної активності. Спробуємо спланувати спостереження користуючись поетапною процедурою описаною Т. В. Корніловою (Таблиця 1.).

Таблиця 1.

Приклад планування спостереження за схемою Т.В. Корнілової

Етап	Зміст роботи та приклади
Етап підготовки	Предмет спостереження – уважність студентів. Ситуація спостереження – спостереження за студентами на заняттях. Вибірка – група студентів соціально-психологічного факультету.
Етап розробки програми спостереження	Параметри спостереження (система кодування) – кількість перепитувань (число), кількість відволікань (число); відсторонений/зацікавлений вигляд (ВВ/ЗВ); інші поведінкові прояви, що свідчать про рівень уважності (словесний опис). Спосіб реєстрації – безпосереднє спостереження та відеозапис. Часова тривалість – 2 навчальних дні (4 пари по 80 хвилин). Технічні засоби – відеокамера, листок протоколу, ручка. Контрольовані умови – в ході спостереження студенти навчаються в одній і тій же аудиторії, яка постійно провітрюється; матеріал, що читається має приблизно однаковий ступінь складності та цікавості.

Етап	Зміст роботи та приклади																
Етап проведення спостереження	Уривок протоколу спостереження																
	Учасники спостереження		Параметри спостереження														
			загальний вигляд				кількість відволікань				кількість перепитувань				Інші прояви		
	1	2	3	4	1	2	3	4	1	3	2	5					
	Перший день спостереження																
	1	Олексій С.	ЗВ	ЗВ	ЗВ	ІЗ	3	8	4	2	2	1	1	3	на І парі демонстрував активність, ставив питання		
2	...																
Етап обробки і інтерпретації результатів	У ході кількісного аналізу дослідник може підрахувати дані окремо для кожного учасника, а також отримати узагальнені результати за кожен з днів спостереження, а також за весь період (кількість відволікань, кількість перепитувань); визначити переважання зацікавленості чи відстороненості студентів на кожній з пар. Можлива побудова стовпчикових гістограм (порівняльна демонстрація прояву кожного з параметрів в різний період дня) та графіків (загальна динаміка уважності протягом дня).																
	В ході якісного аналізу дослідник може описати типові реакції та зупинитись на окремих ілюстративних випадках. Можлива побудова типології реакцій студентів, що свідчать про динаміку їх уважності протягом навчального дня.																

8.2. ПРИКЛАД ВИКОНАННЯ ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНОГО ЗАВДАННЯ З КУРСУ «ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ»

Клієнтський запит

Ви працюєте психологом у одному з дитячих дошкільних закладів міста. Останній тиждень до вас неодноразово зверталися батьки вихованців середньої групи зі скаргами на агресивність у поведінці дітей. Так, мама близнят Дмитра та Кості Іванченків зауважила: «Діти абсолютно неконтрольовані, роблять одне одному різні капості, просто як кішка з собакою. Допоможіть мені розібратися, в чому справа». Ви знаєте, що раз на тиждень дітям пропонують перегляд мультфільмів «на замовлення». Вже місяць кожного тижня вони дивляться мультиплікаційний фільм «Том і Джері».

Обов'язкова програма при виконанні завдання

1. Сплануйте та змодельуйте результати експериментального дослідження феномену зараження дошкільників агресивною поведінкою героїв мультфільмів.
2. В ході планування користуйтеся стандартизованою процедурою Д. Кемпбела. Вкажіть залежну та незалежну змінні, експериментальну гіпотезу, опишіть експериментальну ситуацію для двох рівнів прояву незалежної змінної. Розробіть протокол з детальним параметрами (за схемою спостереження Т.В.Корнілової).
3. Підготуйте текст виступу перед батьками з поясненням причин дитячої агресивності, висновками за результатами дослідження, пропозиціями конкретних стратегій спілкування та взаємодії з дітьми.
4. Продемонструйте виступ на батьківських зборах.

ХІД РОБОТИ НАД ПРОФЕСІЙНО-ОРІЄНТОВАНИМ ЗАВДАННЯМ

I. ЕТАП ПЕРВИННОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

1.3. Категоріально-термінологічне до визначення проблеми, з якою звернулися до психолога

Клієнт. Діти абсолютно неконтрольовані, роблять одне одному різні капості, просто як кішка з собакою. Допоможіть мені розібратися, в чому справа.

Психолог. Гарзд. Що означає «як кішка з собакою»?

Клієнт. Те і означає. Сваряться, забирають один в одного іграшки, б'ються, ганяють квартиру як скажені, навіть гарчать, як собаки чи тигри, вже і не знаю.

Психолог. Можливо, ви помітили якісь закономірності такої поведінки. Наприклад, в який період дня чи тижня діти агресивно налаштовані, а коли спокійніші?

Клієнт. Так, звичайно, я спостерігала за ними. Ця, як Ви говорите, агресивність, вона приноситься із садочка. От коли я вчора забирала їх, ледь відірвала від інших, таких же чортенят. Там вся група на вухах стоїть.

Психолог. На вухах?

Клієнт. Авжеж, бігають, верещать, б'ють одне одного, навіть по голові – добре, що м'якими іграшками. У моїх, знаєте, такий надувний великий молоток є, так от – заховала від гриха подалі. І взагалі, мені навіть лячно, може це вірус якийсь, ну, агресивності?

Психолог. Ви маєте рацію. Агресивність справді в чомусь схожа на вірус – нею можна заразитися. Діти часто наслідують чиюсь агресивну поведінку. Поведінку, мета якої завдати шкоди іншим людям. Це можуть бути і слова, і дії. Ми з вами маємо з'ясувати, кого вони наслідують. Давайте ще раз подумаємо, коли діти гарно ставляться одне до одного, а коли в їх поведінці частішають агресивні прояви?

Клієнт. Діти спокійніші на вихідних. У нас є традиція – ми обов'язково вибираємося на природу: за місто або до бабусі. Майже кожні вихідні. Діти також граються, ганяють, вони ж діти, але не б'ються, не ображають одне одного. Та й взагалі раніше такого не було. Їх десь місяць, як підмінили. І джерело цієї зарази тут, у вас в садочку. Я точно це знаю. У нас вдома ніхто нікого по голові не б'є.